

BRAK I KONSTRUKCIJA STVARNOSTI JEDAN OGLED IZ MIKROSOCIOLOGIJE (SA)ZNAJJA^{1*}

Piter Berger i Hansfrid Kelner

Još od Dirkema se kao opšte mesto u sociologiji porodice ustalilo mišljenje da brak služi kao zaštita pojedinca od anomije. Koliko god zanimljiv i pragmatično koristan ovaj uvid bio, on predstavlja samo negativnu stranu jedne pojave koja ima mnogo dalekosežniji značaj. Ako govorimo o *anomičnim* stanjima, onda treba temeljno da istražimo i *nomičke* procese, koji svojim odsustvom vode ka prethodno pomenutim stanjima. Ako kao posledicu toga utvrdimo negativnu korelaciju između braka i anomije, onda treba da ispitamo karakter braka kao sredstva koje stvara *nomos*, to jest, braka kao društvenog ugovora koji za pojedinca gradi onu vrstu poretka u kom on može da doživljava svoj život kao smislen. Namera nam je da ovde razmatramo brak u tim koordinatama. I dok to svakako može da se uradi u makrosociološkoj perspektivi – bavljenje brakom kao značajnom društvenom institucijom koja je povezana sa drugim velikim strukturama društva – mi ćemo se usredsrediti na mikrosociološku perspektivu, i bavićemo se prevashodno društvenim procesima koji utiču na pojedince u bilo kom braku, naravno uz razumevanje šireg okvira ovih procesa. U kom smislu ova rasprava može da se opiše kao mikrosociologija (sa)znajja nadamo se da će postati jasnije kako ovaj rad bude odmicao.²

Brak je očigledno samo *jedan* društveni odnos u kom se proces izgradnje *nomosa* odigrava. Stoga je neophodno da se najpre pozabavimo karakterom ovog procesa u nešto opštijem smislu. Na taj način, na nas će uticati tri teorijska stano-
višta – veberovska perspektiva društva kao mreže značenja, midovska perspek-
tiva identiteta kao društvene pojave, i fenomenološka analiza društvenog struk-
turanja stvarnosti, posebno na način na koji su to u svom radu činili Alfred Šic

^{1*} Peter Berger and Hansfried Kellner “Marriage and the Construction of Reality: An Exercise in the Microsociology of Knowledge”, *Diogenes* 12(46) (1964): 1–24.

² Ovaj članak je proistekao iz jednog većeg projekta na kom su autori radili u saradnji sa još troje kolega iz redova sociologa i filozofa. Projekat treba da proizvede sistematičan rad koji će objediniti brojna trenutno zasebna teorijska stanovišta u sociologiji (sa)znajja. (Projekat koji autori pominju je knjiga: Peter L. Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality*; *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*, Zagreb: Naprijed, 1992. – *prim. red.*)

i Moris Merlo-Ponti.³ Međutim, pošto smatramo da terminološko promišljanje i nadugačko razmatranje nužno ne unapređuju teorijsku jasnoću, izbegavaćemo, koliko je to moguće, upotrebu one vrste žargona zbog kog su i sociolozi i fenomenolozi stekli sumnjivu reputaciju.

Proces koji nas ovde interesuje je proces koji konstruiše, održava i menja postojanu stvarnost koju pojedinci mogu smisljeno da dožive. U svojim suštinskim oblicima, ovaj proces je određen društvom u kom se dešava. Svako društvo ima svoj poseban način definisanja i sagledavanja stvarnosti – svog sveta, svog kosmosa, svoje sveobuhvatne organizacije simbola. To je već dato kroz jezik koji čini simboličku osnovu društva. Na ovim temeljima i uz njihovu pomoć, podignut je sistem gotovih tipizacija, kroz koje se uređuju nebrojena iskustva stvarnosti.⁴ Ove tipizacije i njihov poredak zajedničke su članovima društva, te na taj način one stiču ne samo karakter objektivnosti, već se uzimaju *prosto* zdravo za gotovo kao svet, jedini svet koji normalni ljudi mogu da zamisle.⁵ Naizgled objektivni i podrazumevajući karakter društvenih definicija stvarnosti može se najjasnije uočiti u slučaju samog jezika, ali je važno imati na umu da potonji čini, tj. obrazuje, osnovu i instrumentalnost jednog mnogo većeg procesa izgradnje sveta.

Društveno konstruisani svet mora neprestano da bude posredovan za pojedinca koji mora i da ga ostvaruje, kako bi mogao da zaista postane i ostane *njegov* svet. Pojedinca njegovo društvo daje određene presudne kamene-temeljce za svakodnevno iskustvo i ponašanje. I ono što je najvažnije, pojedinac dobija posebne skupove tipizacija i kriterijuma relevantnosti, koje mu društvo unapred definiše i stavlja na raspolaganje za uređenje svakodnevnog života. Ovo uređenje, poredak ili (u skladu s našim početnim razmatranjima) nomički aparat biografski je kumulativan. On počinje da se formira u pojedinicu od najranijih faza socijalizacije pa nadalje, a zatim nastavlja da se sam uvećava i menja kroz čitavu biografiju.⁶ Iako postoje individualne biografske razlike koje stvaraju razlike u konstituisanju ovog aparata kod određenih pojedinaca, u društvu postoji opšti konsenzus o rasponu razlika koje se smatraju prihvatljivim. Bez takvog konsenzusa, društvo bi zaista bilo nemoguće u

³ Upor. posebno Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen, Mohr, 1956; Maks Veber, *Privreda i društvo I i II*, Beograd, Prosveta, 1976); Id., *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Tübingen, Mohr, 1951; deo ovog zbornika je objavljen kao: *Metodologija društvenih nauka*, Zagreb, Globus, 1989); George H. Mead, *Mind, Self and Society* (Chicago, University of Chicago Press, 1934; *Um, osoba i društvo: sa stajališta socijalnog biheviorista*, Zagreb, Naklada Jasenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 2003); Alfred Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* (Vienna, Springer, 1960); Id., *Collected Papers, I* (The Hague, Nijhoff, 1962; Alfred Šic, *Problem društvene stvarnosti*, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2012); Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenologie de la perception* (Paris, Gallimard, 1945; *Fenomenologija percepcije*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1978); Id., *La structure du comportement* (Paris, Presses Universitaires de France, 1953; Moris Merlo Ponti, *Struktura ponašanja*, Beograd, Nolit, 1984).

⁴ Upor. Schütz, *Aufbau*, str. 202–220; Id., *Collected Papers, I*, str. 3–27, 283–286. (Šic, *Problem društvene stvarnosti*, str. 47–72, 342–346.)

⁵ Upor. Schütz, *Collected Papers, I*, str. 207–228. (Šic, *Problem društvene stvarnosti*, str. 264–287.)

⁶ Upor. posebno Jean Piaget, *The Construction of Reality in the Child* (New York, Basic Books, 1954).

smislu „redovnog funkcionisanja” jer bi mu tada nedostajali principi uređenja prema kojima samo iskustvo može da se deli i ponašanje može da bude uzajamno razumljivo. Stoga, ovaj poredak uz pomoć kog pojedinac počinje da shvata i definiše svoj svet, ne bira on, osim možda veoma malih modifikacija. Umesto toga, on ga otkriva kao spoljašnju datost, gotov svet koji je prosto *tu, postoji* za njega da ga iskusi i u njemu živi, iako ga kroz proces življenja u njemu, on neprestano menja. Pa ipak, tom svetu je potrebna potvrda, možda upravo zbog sveprisutne trunke sumnje prema njegovoj društvenoj proizvodnji i relativnosti. Iako ovu potvrdu na sebe mora da preuzme sam pojedinac, ona zahteva stalnu interakciju sa drugima koji takođe nastanjuju ovaj isti društveno konstruisani svet. U širem smislu, svi ostali koji zajedno sa njim žive u ovom svetu imaju funkciju validacije, potvrđivanja. Svakog jutra momak koji raznosi novine potvrđuje najopsežnije koordinate mog sveta, a poštar isto tako potvrđuje moj položaj unutar ovih koordinata. Međutim, neke validacije su značajnije od drugih. Svakom pojedincu potrebno je stalno potvrđivanje njegovog sveta, uključujući i ključnu validaciju njegovog identiteta i položaja u ovom svetu – to potvrđivanje dolazi od onih nekoliko osoba koje su mu zaista važne.⁷ Baš kao što će lišavanje odnosa sa njemu bitnim osobama pojedinca da gurne u anomiju, tako će mu i njihova kontinuirana prisutnost održavati taj *nomos* koji mu omogućava da se oseća prijatno i sigurno ma gde bio, barem veći deo vremena. Opet u širem smislu, svi postupci osoba koje su pojedincu važne, čak i samo njihovo prisustvo služe održavanju ove funkcije. Međutim, u svakodnevnom životu, osnovni metod koji se koristi je govor. U tom smislu, ispravno je posmatrati odnos pojedinca sa njemu bitnim osobama kao kontinuirani razgovor, razgovor koji traje. Kada se razgovor dogodi, on iznova potvrđuje osnovne definicije stvarnosti u koju se u nekom trenutku stupilo, naravno, ne toliko kroz otvorenu artikulaciju, već upravo prećutnim uzimanjem definicija zdravo za gotovo i razgovaranjem o svim mogućim stvarima po ovom osnovu zdravo-za-gotovo. Kroz isti razgovor pojedinac postaje sposoban da se prilagodi promenljivim i novim društvenim kontekstima u svojoj biografiji. U vrlo bazičnom smislu, može se reći da osoba kroz život prolazi razgovarajući.

Ukoliko priznamo ove stavke, sada možemo da iznesemo jednu opštu sociološku tvrdnju: uverljivost i stabilnost sveta, kao društveno definisanog, zavisi od snage i kontinuiteta značajnih odnosa u kojima razgovor o ovom svetu može da se nesmetano i stalno odvija. Ili drugim rečima: stvarnost sveta se održava kroz razgovor sa osobama koje su nam važne. Ova stvarnost, naravno, uključuje ne samo slike pomoću kojih se posmatraju bližnji, već isto tako uključuje način na koji osoba vidi sebe. Snaga društvenih odnosa koja nam pruža stvarnost zavisi od stepena njihove blizine,⁸ to jest, od nivoa do kog se društveni odnosi dešavaju u neposrednim situacijama i kojima pojedinac pripisuje primarni značaj. U bilo kojoj empirijskoj situaciji, prateći ova razmatranja odmah se javljaju očigledna sociološka pitanja, a to su pitanja o obrascima odnosa za izgradnju sveta, društvenim oblicima koje razgovori sa osobama koje su nam bitne poprimaju. Sociološki gledano, moramo da se zapita-

⁷ Upor. Mead, *op. cit.*, str. 135–226 (*Um, osoba i društvo*, str. 131–215).

⁸ Upor. Schütz, *Aufbau*, str. 181–195.

mo kako se ovi odnosi *objektivno* strukturišu i distribuiraju, i takođe ćemo želeti da znamo kako se oni *subjektivno* shvataju i doživljavaju.

Pošto smo izložili ove preliminarne pretpostavke sada možemo da dodamo do naše glavne teze ovde. Naime, tvrdićemo da brak ima privilegovan status među značajnim odnosima validacije za odrasle u našem društvu. Malo drugačijim rečima: brak predstavlja ključno nomičko sredstvo u našem društvu. Dalje, želimo da pokažemo da se suštinska društvena funkcionalnost ove institucije ne može u potpunosti razumeti ako se ne shvati ova činjenica.

Sada možemo da pristupimo idealno-tipskoj analizi braka, to jest, da nastojimo da apstrahujemo njegova osnovna obeležja. Brak je u našem društvu *dramatičan* čin u kom se dvoje neznanaca susreću i zajedno sebe iznova definišu. Drama ovog čina je interno očekivana i društveno legitimisana mnogo pre nego što se odigra u biografiji pojedinca, i pojačana je prožimajućom ideologijom čije se dominantne teme (romantična ljubav, seksualno ispunjenje, samospoznaja i samoostvarenje kroz ljubav i seksualnost, nuklearna porodica kao društveni teren za ove procese) mogu naći raspoređene kroz sve slojeve društva. Aktualizacija ovih ideološki unapred definisanih očekivanja u životu pojedinca dešava se uz pratnju jednog od retkih tradicionalnih obreda prelaza koji su još uvek značajni skoro svim članovima društva. Treba dodati da i kada koristimo izraz „stranci”, „neznanci”, pod tim ne mislimo naravno da kandidati za brak potiču iz dijametralno različitih društvenih sredina – zapravo, podaci ukazuju na to da je situacija upravo suprotna. Stranost zapravo leži u činjenici da za razliku od bračnih kandidata u mnogim minulim društvima, oni iz naših društava obično potiču iz različitih neposrednih (face-to-face) konteksta – da se izrazimo prethodno upotrebljenim rečima, oni potiču iz različitih domena razgovora. Oni nemaju zajedničku prošlost, iako njihove prošlosti imaju sličnu strukturu. Drugim rečima, sasvim odvojeno od dominantnih obrazaca etničke, religijske i klasne endogamije, naše društvo je tipično egzogamno u smislu nomičkih odnosa. Da preciziramo, u društvu u kakvom živimo, koje karakteriše pokretljivost, značajan razgovor između dvoje partnera pre braka odigrava se u društvenim krugovima koji se ne preklapaju. Međutim, uz dramatično redefinisavanje situacije koja dolazi s brakom, sav razgovor značajan za dvoje novih partnera sada je usredsređen na njihov međusobni odnos – i zapravo, upravo sa ovom namerom oni i započinju svoj odnos i u njega stupaju.

Nije potrebno posebno naglašavati da ovo obeležje braka ima svoje korene u mnogo opsežnijim strukturnim konfiguracijama našeg društva. Najbitnija od njih za potrebe našeg razmatranja, jeste kristalizacija takozvane privatne sfere postojanja, sve odvojenija od neposredne kontrole javnih institucija (posebno onih ekonomskih i političkih), a ipak definisana i iskorišćena kao glavna društvena oblast za samoostvarenje pojedinca.⁹ Mi ovde ne možemo da se bavimo istraživanjem istorijskih sila

⁹ Upor. Arnold Gehlen, *Die Seele im technischen Zeitalter* (Hamburg, Rowohlt, 1957; „Duša u tehničkom dobu – čovjek i tehnika”, u: Arnold Gehlen et al, *Filozofija u vremenu: filozofija modernog doba II*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1991, str. 43–78). Id., *Anthropologische Forschung* (Hamburg, Rowohlt, 1961), str. 69–77, 127–140; Helmut Schelsky, *Soziologie der Sexualität* (Hamburg, Rowohlt, 1955), str. 102–133. Takođe, upor. Thomas Luckmann, “On Religion in Modern Society”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Proleće 1963, 147–162.

koje su dovele do pojave ovog fenomena, osim što možemo da primetimo da su one blisko povezane s industrijskom revolucijom i njenim institucionalnim posledicama. Javne institucije se sada suprotstavljaju pojedincu kao izuzetno moćni i strani svetovi, nepojmljive u smislu svojih unutrašnjih mehanizama, anonimne po pitanju ljudskih osobina. Ako je to samo i kroz sopstveni rad u nekom kutku ekonomske mašinerije, pojedinac mora da pronađe način kako da živi u ovom svetu koji mu je stran, pomiri se i prihvati moć koju taj svet nad njim ima, zadovolji se s nekoliko konceptualnih opštih pravila koja će ga voditi kroz prostranu i nepreglednu stvarnost koja inače ostaje nepristupačna za njega i njegovo razumevanje, i modifikuje njenu anonimnost bilo kakvim „*ljudskim odnosima*” koje može da dokuči u svojoj interakciji s njom. Potrebno je naglasiti, uprkos nekim kritičarima „masovnog društva”, da ovakva situacija ne ostavlja neizostavno pojedinca s osećajem duboke tuge i izgubljenosti. Pre imamo slučaj da je većina u našem društvu prilično zadovoljna stanjem u kom je njihovo učešće u javnosti od veoma malog značaja; dalje, zadovoljni su posmatranjem rada kao ne tako loše nužnosti i politike u najboljem slučaju kao sporta koji se gleda, ali u kom se ne učestvuje. Obično su samo intelektualci, etički i politički predani, zapravo oni koji pretpostavljaju da su takvi ljudi sigurno užasno očajni. Međutim, stvar je u tome da će se pojedinac u ovoj situaciji, bez obzira na to da li je srećan ili ne, okrenuti nekom drugom u potrazi za iskustvima samoostvarenja koja su mu zaista važna. Sfera privatnosti, ovo međuprostorno područje stvoreno (pomislili bismo) više-manje slučajno kao nusproizvod društvene metamorfoze industrijalizma, predstavlja mesto kom će se on uglavnom okrenuti. To je mesto na kom će pojedinac tražiti moć, razumljivost, jasnoću i prilično doslovno, ime – očiglednu moć da oblikuje svet, ma koliko liliputanski, svet koji će odražavati njegovo sopstveno biće: svet koji mu je, iako ga je naizgled on sam oblikovao i stoga je drugačiji od onih drugih svetova koji insistiraju na tome da oni oblikuju njega, kristalno jasan (ili se barem tako njemu čini); svet u kom je on, posledično, *neko* – možda čak unutar njegovog začaranog kruga, neprikosnoveni gospodar i spasitelj. Štaviše, ova očekivanja u znatnoj meri nisu nerealna. Javne institucije nemaju potrebu da kontrolišu avanture pojedinca u privatnoj sferi, sve dok one zaista ostaju unutar njihovih predodređenih granica. Privatna sfera se opravdano shvata kao područje individualnog izbora, pa čak i autonomije. Ova činjenica značajno utiče na oblikovanje identiteta u modernom društvu kojim se ovde ne možemo baviti. Sve što bi ovde trebalo da bude jasno jeste posebno mesto koje privatna sfera zauzima unutar i između drugih društvenih struktura. Sve u svemu, pre svega i po pravilu, samo u privatnoj sferi pojedinac može da uzme delić stvarnosti i preoblikuje ga u svoj svet. Ako smo upoznati sa odlučujućim značajem koju ova sposobnost ima i čak i potrebom čoveka da sebe ospolji u stvarnosti i da za sebe stvori svet u kom može da se oseća prijatno i prihvaćeno, onda teško da će nas iznenaditi velika važnost koju privatna sfera dobija u modernom društvu.¹⁰

¹⁰ U ovim razmatranjima na nas su uticale određene pretpostavke marksističke antropologije, kao i antropološki radovi Maksa Šelera, Helmuta Plesnera i Arnolda Gelena. Tomasu Lukmanu smo zahvalni na pojašnjenju sociopsihološkog značaja privatne sfere.

Privatna sfera uključuje različite društvene odnose. Međutim, među tim odnosima, porodični odnosi zauzimaju središnje mesto i zapravo služe kao jezgro za većinu drugih odnosa (kao što su odnosi sa prijateljima, komšijama, članovima verskih i drugih dobrovoljnih udruženja kojih smo deo). Pošto je porodica u našem društvu, na šta nas etnolozi neumorno podsećaju, ona bračnog tipa, središnji odnos u ovoj oblasti je bračni odnos. U našem društvu se upravo na osnovama braka za većinu odraslih gradi postojanje u privatnoj sferi. Postaće jasno da ovo uopšte nije univerzalna, a čak ni u kroskulturnom smislu sveobuhvatna funkcija braka. Pre će biti da je brak u našem društvu poprimio veoma svojstven karakter i funkcionalnost. Ukazivano je i na to da je brak u savremenom društvu izgubio neke od svojih starijih funkcija, i umesto njih poprimio neke nove.¹¹ Ovo je svakako tačno, ali mi bismo radije da stvar izožimo na malo drugačiji način. Brak i porodica su nekada bili čvrsto ugrađeni u matricu odnosa šire zajednice, služeći kao produžeci i partikularizacije društvene kontrole porodice. Malo je bilo granica koje su razdvajale svet određene porodice i šire zajednice, što je nešto što se može primetiti i u fizičkim uslovima u kojima je porodica živela pre industrijske revolucije.¹² Jedan isti društveni život pulsirao je kroz kuću, ulicu i zajednicu. U današnjem smislu, porodica i unutar nje bračni odnos, bili su sastavni deo znatno većeg područja razgovora. Suprotno tome, u našem savremenom društvu, svaka porodica čini svoj odvojeni podsvet, sa svojim sopstvenim kontrolisanjem i svojim zatvorenim razgovorom.

Ova činjenica zahteva mnogo veći trud bračnih partnera. Za razliku od prethodne situacije u kojoj je uspostavljanje novog braka prosto doprinosilo diferencijaciji i složenosti već postojećeg društvenog sveta, bračni partneri sada započinju često težak zadatak koji se sastoji od izgradnje malog sveta za njih same u kom će živeti. Naravno, šire društvo im pruža određena standardna uputstva o tome kako treba da postupe u vezi sa ovim zadatkom, ali to ne menja činjenicu da se od njih očekuje da ulože velike napore za njegovo ostvarenje. Monogamni karakter braka nameće i dramatičnu i nesigurnu prirodu ovog poduhvata. Uspeh ili propast zavise od trenutnih osobenosti i prilično nepredvidivog budućeg razvoja ovih osobenosti samo dve osobe (koje, štaviše, nemaju zajedničku prošlost) – kako je Georg Ziml pokazao, to je najnestabilniji od svih mogućih društvenih odnosa.¹³ Ne iznenađuje da odluka da se u ovaj poduhvat upusti ima kritičnu, čak kataklizmičnu konotaciju u popularnoj mašti, što je naglašeno, ali i psihološki umekšano ceremonijalnošću koja obavlja ovaj događaj.

Svaki društveni odnos zahteva objektivaciju, to jest, zahteva proces kojim za pojedinca subjektivno doživljena značenja postaju objektivna i, u interakciji sa drugima, postaju zajedničko vlasništvo i stoga izrazito (massively) objektivna.¹⁴ Stepen

¹¹ Upor. Talcott Parsons and Robert Bales, *Family, Socialization and Interaction Process* (Glencoe, Ill., Free Press, 1955), str. 3–34, 353–396.

¹² Upor. Philippe Aries, *Centuries of Childhood* (New York, Knopf, 1962), str. 339–410 (Filip Arijes, *Vekovi detinjstva*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989, str. 221–305).

¹³ Upor. Kurt Wolff (ed.), *The Sociology of Georg Simmel* (Glencoe, Ill., Free Press, 1950), str. 118–144.

¹⁴ Upor. Schütz, *Aufbau*, str. 29–36, 149–153.

objektivacije zavisice od broja i intenziteta društvenih odnosa koji su njegovi nosioci. Odnos koji se sastoji od samo dva pojedinca od kojih se očekuje da vlastitim naporima održe tekući društveni svet, numeričku osiromašenost aranžmana moraće da nadoknadi kroz intenzitet. To zauzvrat, naglašava njegovu dramatičnost i nesigurnost. Kasnije se dodavanjem dece, kako to biva, doprinosi gustini objektivacije koja se u okviru nuklearne porodice dešava, što samu porodicu čini manje nesigurnom. Činjenica je da se osnivanjem i održavanjem takvog društvenog sveta, pred njegove glavne učesnike postavljaju izuzetno visoki zahtevi.

Sada možemo da pokušamo da skiciramo idealno-tipski proces koji se odvija dok brak funkcioniše kao sredstvo društvene konstrukcije stvarnosti. Glavni protagonisti ove drame su dve osobe, od kojih obe imaju biografski akumulirane i dostupne zalihe iskustva.¹⁵ Kao članovi visoko pokretljivog društva, ove osobe su već internalizovale stepen spremnosti da se iznova definišu i modifikuju svoje iskustvo, obezbeđujući na taj način značajnu psihološku sposobnost za ulazak u nove veze s drugima.¹⁶ Takođe, kako dolaze iz veoma sličnih sektora šireg društva (u pogledu područja, klase, etničke i verske pripadnosti), ove dve osobe organizovaće svoja iskustva na sličan način. Drugim rečima, ove dve osobe internalizuju isti celokupni svet, uključujući i opšte definicije i očekivanja od samog bračnog odnosa. Njihovo društvo pruža im jednu podrazumevanu sliku braka i socijalizuje ih da iščekuju da zakoraće u bračne uloge koje se uzimaju zdravo za gotovo. Svejedno, ove relativno prazne projekcije protagonisti sada moraju da aktuelizuju, prožive, i ispune iskustvenim sadržajem. Za to će biti potrebna jedna dramatična promena u njihovom shvatanju i definisanju stvarnosti i samih sebe.

Kada govorimo o braku, većina postupaka jednog od partnera sada se mora predviđati u sprezi sa postupcima i delovanjem drugog partnera. Definicije stvarnosti jednog partnera moraju da budu u konstantnoj korelaciji sa definicijama onog drugog. Drugi je prisutan u skoro svim horizontima svakodnevnog ponašanja. Štaviše, identitet i jednog i drugog člana para sada poprima novi karakter, pošto stalno moraju da se uparuju jedan s drugim, a to ljudi obično vide kao simbiotsku spojenost identiteta jednog člana para s identitetom onog drugog. U psihološkoj ekonomiji značajnih partnera, bračni drug postaje najvažniji drugi, najbliži i presudan stanovnik zajedničkog sveta. I zaista, svi ostali značajni odnosi moraju da se skoro automatski iznova osmisle i organizuju u skladu sa ovom drastičnom promenom.

Drugim rečima, od početka bračnog odnosa i jedan i drugi partner stiču nove načine na koje smisleno doživljaju svet uopšte, druge ljude i sebe same. Stoga, prema definiciji, brak predstavlja jedan nomički prekid. U smislu biografije i jednog i drugog partnera, događaj kakav je brak inicira jedan novi nomički proces. S druge strane, protagonisti retko kad uopšte shvataju prave razmere ove činjenice. Umesto toga, srećemo se s predstavom da su nečiji svet, nečiji drugi odnosi i pre svega, sama osoba ostali isti kakvi su bili nekad – samo što će se naravno, taj svet, drugi, i sama

¹⁵ Upor. Schütz, *Aufbau*, str. 186–192, 202–210.

¹⁶ Dobro poznat koncept „usmerenosti drugima” (“other-direction”) Dejvida Rismana ovde se takođe može primeniti.

osoba sada deliti sa bračnim partnerom. Do sada bi trebalo da bude jasno da je ova ideja jedna velika zablude. Upravo zbog ove činjenice, brak sada gura pojedinca u nenameran i neartikulisani razvoj, tokom kog se odvija nomička transformacija. Ono što se tipično uočava su određeni objektivni i konkretni problemi koji proizlaze iz braka – kao što su tenzije sa tazbinom, ili nekadašnjim prijateljima, ili verske razlike između partnera, kao i trenutne tenzije među njima. One se shvataju kao spoljne, situacione i praktične poteškoće. Ono što se *ne* shvata je subjektivna strana ovih poteškoća, pre svega, transformacija nomosa i identiteta koja se desila i koja nastavlja da se dešava, tako da se svi problemi i odnosi doživljavaju na prilično nov način, to jest, doživljavaju se u okviru nove stvarnosti koja se stalno menja.

Uzmimo jednu jednostavnu i čestu ilustraciju – odnosi partnera, muškarca sa njegovim prijateljima, dakle muškarcima, pre i posle sklapanja braka. Uobičajeno je zapažanje da takvi odnosi, posebno ako su partneri, dakle prijatelji neoženjeni odnosno slobodni, retko prežive brak, ili ako ga i prežive, ti odnosi se drastično izmene nakon braka. Ovo obično nije posledica ni namerne odluke muža, niti namerne sabotaze žene. Ono što se ovde dešava je veoma prosto, spor proces u kom se muževljeva predstava o njegovom prijatelju transformiše, dok on nastavlja da o ovom prijatelju razgovara sa svojom ženom. Čak iako se taj razgovor zapravo i ne dešava, samo prisustvo supruge ga primorava da svog prijatelja posmatra drugačije. To ne znači da on usvaja negativnu sliku koju ima supruga. Bez obzira na to kakvu sliku ona imala ili kakvu sliku on veruje da ona ima, ta slika će se razlikovati od slike koju ima muž. Ova razlika će ući u zajedničku sliku koja sada mora da se izmisli u toku razgovora između bračnih partnera koji traje – i u dogleđno vreme mora snažno da deluje na sliku koju je prethodno imao muž. Opet, što je karakteristično, ovaj proces se retko kada jasno shvata. Pre će stari drug polako i postepeno da ode u zaborav, dok nove vrste prijatelja dolaze na njegovo mesto. Ovaj proces, ako se uopšte neko na njega i osvrće u okviru bračnog razgovora, uvek može da se objasni društveno dostupnim formulama kao što su sledeće: „ljudi se menjaju”, „prijatelji odlaze”, ili „taj i taj sazreva kao osoba”. Ovaj proces konverzacijske likvidacije posebno je moćan zato što je jednostran – muž obično razgovara sa svojom ženom o svom prijatelju, ali *ne* i sa prijateljem o svojoj ženi. Na taj način prijatelju je uskraćena mogućnost da se brani i na drugi način definiše, tj. odredi taj odnos. Dominantnost bračnog razgovora nad svim ostalim predstavlja jedno od njegovih najvažnijih obeležja. Može se ublažiti određenom dozom zaštitničke segregacije nekih od izvanbračnih odnosa (na primer, „Utorak veče izlazak sa momcima“, ili „Subotnji ručak s majkom”), ali čak i tada postoje moćne emocionalne prepreke prema onoj vrsti razgovora (drugim rečima, razgovoru o bračnom odnosu) koji bi poslužio kao kontradefinicija.

Brak stoga postavlja jednu novu stvarnost. Međutim, odnos pojedinca sa ovom novom stvarnošću je dijalektički – on na nju deluje u dosluhu sa bračnim partnerom, ali i ona deluje i na njega i na partnera, sjedinjujući tako njihove stvarnosti. Pošto je, kao što smo ranije naveli, objektivacija koja čini ovu stvarnost nesigurna, grupe s kojima se par povezuje, pozvane su da pomognu u zajedničkom definisanju nove stvarnosti. Par se usmerava na grupe koje im jačaju novu definiciju njih samih i sveta, a izbegava one koji tu definiciju slabe. Ovim se zauzvrat oslobađaju dobro znani

pritisci grupnog udruživanja, koji iznova deluju na bračne partnere kako bi promenili svoje definicije sveta i sebe. Na taj način, nova stvarnost se ne postavlja jednom zauvek, već se iznova definiše ne samo u samoj bračnoj interakciji, već u različitim grupnim odnosima u koje par ulazi, a koji su zasnovani na braku.

Stoga brak u biografiju pojedinca donosi presudnu fazu socijalizacije koja se može uporediti sa fazama detinjstva i adolescencije. Struktura ove faze prilično se razlikuje od struktura ranijih faza. U ranijim fazama se pojedinac uglavnom socijalizuje u već postojeće obrasce. A u ovoj fazi on aktivno sarađuje, umesto da se pasivno prilagođava. Takođe, u prethodnim fazama socijalizacije, prisutan je strah od ulaska u novi svet i promena koje to sa sobom nosi. U braku je strah od takvog procesa veoma mali, umesto toga prisutna je ideja da je svet ostao isti, a da su se samo njegove emocionalne i pragmatične konotacije promenile. Kao što nastojimo da pokažemo, ova ideja je samo privid.

Rekonstrukcija sveta u braku se pre svega dešava tokom razgovora, kako smo prethodno ukazali. Implicitni problem ovog razgovora je kako uskladiti dve zasebne definicije stvarnosti. Po samoj logici odnosa, mora se doći do zajedničke opšte definicije – u suprotnom će razgovor postati nemoguć, *i samim tim*, i odnos će biti doveden u opasnost. E sada, ovaj razgovor može da se shvati kao odstranjivanje naredbodavnog i tipizirajućeg aparata – ili drugim rečima, objektivizujućeg aparata. I jedan i drugi partner stalno doprinose svojim koncepcijama stvarnosti, koje se potom „razmatraju kroz razgovor”, obično ne jednom, nego više puta, i kroz taj proces postaju objektivizovane konverzacijskim aparatom. Što duže taj razgovor traje, partnerima te objektivacije postaju sve stvarnije. U bračnom razgovoru, ne samo da se svet gradi, on se i održava u jednom stanju popravljavanja i stalno se obnavlja. Subjektivna stvarnost ovog sveta za dvoje partnera održava se uz pomoć istog razgovora. Nomička instrumentalnost braka se iznova i iznova konkretizuje, od kreveta do trpezarijskog stola, dok partneri vode stalan razgovor koji se hrani skoro svim onim što oni pojedinačno ili zajedno doživljavaju. I zaista, u nekom trenutku se može desiti situacija da nijedno iskustvo nije u potpunosti stvarno dok se i ukoliko se o istom „ne porazgovara”.

Ovaj proces ima jednu važnu posledicu – naime, očvršćavanje ili stabilizovanje zajedničke objektivizovane stvarnosti. Sada bi trebalo da bude lako uočiti kako se ovo dešava. Objektivacije koje bračni partneri stalno izvode i internalizuju postaju sve stvarnije, kako se potvrđuju i iznova potvrđuju kroz bračni razgovor. Svet koji ove objektivacije čine istovremeno dobija na stabilnosti. Na primer, predstave o drugim ljudima, koje su pre i u ranijim fazama bračnog razgovora možda bile prilično dvosmislene i promenljive u mislima dvoje partnera, sada su očvrsnule u jasne i stabilne karakterizacije. Slučajni poznanik, recimo, mogao je supruzi pre braka ponekad da deluje veoma zabavno, a u nekim drugim situacijama jako dosadno. Pod uticajem bračnog razgovora, u kom se o ovoj drugoj osobi često „razgovara”, ona će sada čvršće pristupiti jednoj *ili* drugoj od ove dve karakterizacije, ili razumnom kompromisu između njih dve. Međutim, u bilo kojoj od ove tri opcije, ona će sa svojim mužem stvoriti mnogo stabilniju sliku o osobi u pitanju nego što bi to verovatno uradila pre braka, kada možda nije bilo nikakvog konverzacijskog pritiska

da se uopšte stvori određena opcija. Isti proces stabilizacije može se takođe uočiti u pogledu samoodređenja. Na taj način, supruga iz našeg primera neće biti samo pod pritiskom da dodeli stabilne karakterizacije drugima, već i samoj sebi. Ranije nezaintersovana za politiku, sada se izjašnjava kao liberalka. Ranije negde između nejasno artikulisanih verskih pozicija, sada za sebe kaže da je agnostik. Prethodno zbunjena i nesigurna u vezi sa svojim seksualnim osećanjima, sada se u toj oblasti oseća kao bestidna hedonistkinja. I tako dalje, i tako dalje, uz isti proces stabilizovanja stvarnosti i identiteta koji ovde vidimo na delu na mužu. I svet i sopstvo onda preuzimaju čvršći, pouzdaniji karakter za oba partnera. Štaviše, to nije samo stalno iskustvo dvoje partnera koje se stalno deli i provlači kroz konverzijski aparat. Isto deljenje seže i u prošlost. Dve različite biografije, koje dvoje pojedinaca koji su ih proživeli subjektivno shvataju, odbačene su i iznova protumačene tokom njihovog razgovora. Pre ili kasnije, oni će „sve ispričati” – ili, tačnije, ispričaće sve na takav način da se uklapa u samodefinicije objektivizovane u bračnom odnosu. Par na taj način izgrađuje ne samo trenutnu stvarnost, već rekonstruiše i minulu stvarnost, izmišljajući i proizvodeći tako zajedničko sećanje koje podstiče uspomene iz dve različite prošlosti.¹⁷ Komično ispunjenje ovog procesa možemo videti u onim slučajevima kada se jedan partner jasnije „seća” onoga što se desilo u prošlosti drugog partnera od njega samog – i u skladu s tim ga ispravlja. Slično tome, dešava se i to da partneri dele buduće horizonte, što ne vodi samo do stabilizacije, već neizostavno i do sužavanja budućih projekcija i jednog i drugog partnera. Pre braka, pojedinac se obično poigrava s prilično različitim maštarijama u kojima se projektuje njegovo buduće ja.¹⁸ Pošto je sada u značajnoj meri stabilizovao svoju sliku o sebi, pojedinac u braku moraće da projektuje budućnost u skladu sa svojim identitetom koji je definisan brakom. Ovo sužavanje budućih horizonata počinje očiglednim spoljnim ograničenjima koje brak sa sobom nosi, kao na primer, u pogledu planova u vezi sa karijerom ili profesijom. Međutim, odnosi se takođe i na opštije mogućnosti biografije pojedinca. Da se vratimo prethodnoj ilustraciji, supruga, pošto se pronašla kao liberalka, agnostik i „seksualno zdrava” osoba, samim tim eliminiše mogućnost da postane anarhistkinja, katolkinja ili lezbejka. Barem je do daljeg odlučila ko je – i na isti način, ko će biti. Stabilizovanje koje je došlo s brakom stoga utiče na sveukupnu stvarnost u kojoj partneri postoje. U najnategnutijem smislu reči, pojedinac se u braku „skrašava” – i to *mora* da uradi da bi brak bio održiv, u skladu sa njegovom savremenom institucionalnom definicijom.

Ne možemo dovoljno snažno da naglasimo da je ovaj proces obično neshvaćen, i da je skoro automatski po karakteru. Protagonisti bračne drame ne kreću s namerom da ponovo stvore svoj svet. Oboje nastavljaju da žive u svetu koji uzimaju

¹⁷ Upor. Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la memoire* (Paris, Presses Universitaires de France, 1952), posebno str. 146–177 (Moris Albvaks, *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2013, str. 163–195); Takođe, upor. Peter Berger, *Invitation to Sociology – A Humanistic Perspective* (Garden City, N. Y., Doubleday-Anchor, 1963) str. 54–65.

¹⁸ Upor. Schütz, *Collected Papers, I*, str. 72–73, 79–82 (Šic, *Problem društvene stvarnosti*, str. 121–122, 127–131).

zdravo za gotovo – i zadržavaju svoje podrazumevajuće karaktere čak i kad oni dožive preobražaj. Novi svet koji bračni partneri, poput Prometeja, oživljavaju i stvaraju, percipiraju kao normalan svet u kom su i ranije živeli. Rekonstruisana sadašnjost i iznova protumačena prošlost shvataju se kao kontinuum, koji se proteže u zajednički projektovanu budućnost. Dramatična promena koja se desila ostaje u velikoj meri neshvaćena i neartikulisana. A tamo gde se nameće pažnji pojedinca, vraća se u prošlost i biva objašnjena kao da je oduvek bila tu, mada možda na neki skriven način. Obično se stvarnost koja se „osmišljava” u okviru bračnog razgovora subjektivno shvata kao „otkriće”. Na taj način partneri „otkrivaju” sebe i svet, „ono što zaista jesu“, „ono u šta zaista veruju“, „kako se stvarno osećaju, i kako su se oduvek osećali, u vezi sa ovim ili onim.” Ova retrojekcija (projekcija u prošlost) sveta koju oni stalno proizvode služi da unapredi stabilnost ovog sveta, a istovremeno i da ublaži „egzistencijalnu teskobu”, koja verovatno, neizbežno prati opažanje da ništa osim samog pojedinca i njegovih ramena ne drži breme sveta u kom on bira da živi. Ako ovako postavimo stvari, psihološki je prihvatljivije biti Kolumbo nego Prometej.

Upotreba termina „stabilizacija” ne bi trebalo da umanji uvid u teškoće i nesigurnost ovog poduhvata izgradnje sveta. Dovoljno često se novi univerzum uruši u samom začetku. Mnogo češće se nastavlja tokom određenog perioda, opasno se klateći levo-desno dok partneri pokušavaju da ga održe, i na kraju najzad napuštaju kao jedan nemoguć poduhvat. Ako bračni razgovor shvatimo kao glavnu dramu, a dvoje partnera kao glavne protagoniste te drame, onda na druge uključene pojednice možemo da gledamo kao na prateći hor za središnju dramsku radnju. Deca, prijatelji, rođaci i slučajni poznanici, svi oni imaju svoju ulogu u jačanju slabe strukture nove stvarnosti. Podrazumeva se da deca čine najvažniji deo ovog pratećeg hora. Samo njihovo postojanje zasnovano je na svetu koji je uspostavljen kroz brak. Sami bračni partneri odgovorni su za njihovu socijalizaciju u ovaj svet, koji za njih ima već postojeći i očigledan karakter. Oni se od samog početka uče da izgovaraju upravo one rečenice koje odgovaraju pratećem horu, od prvih dozivanja roditelja rečima „tata” i „mama”, do usvajanja roditeljskog naredbodavnog i tipizirajućeg aparata koji sada određuje i njihov svet. Bračni razgovor je sada u procesu prerastanja u porodični skup, uz neizbežnu posledicu da njegove objektivacije brzo dobijaju na gustini, verodostojnosti i trajnosti.

Da rezimiramo: proces koji smo istraživali i istražujemo je, idealno-tipski, onaj u kom je stvarnost kristalizovana, sužena i stabilizovana. Ambivalencije se pretvaraju u izvesnosti. Tipizacije sebe i drugih se ustaljuju. Štaviše, ovaj proces transformacije ostaje, uglavnom i skoro sve vreme neshvaćen od strane onih koji su istovremeno i njegovi tvorci i njegovi objekti.¹⁹

Analizirali smo donekle proces koji smatramo da nam daje pravo da brak opišemo kao jednu nomičku instrumentalnost. Možda bi sada bio pravi trenutak da se

¹⁹ Pojava koju ovde razmatramo može se zapravo takođe formulisati kroz marksističke kategorije reifikacije i lažne svesti. Najnoviji rad Žan-Pol Sartra, posebno *Critique de la raison dialectique* (*Kritika dijalektičkog uma*, Beograd, Nolit, 1983), nastoji da objedini ove kategorije u fenomenološku analizu ljudskog ponašanja. Takođe, upor. Henri Lefebvre, *Critique de la vie quotidienne* (Paris, l'Arche, 1958–1961; *Kritika svakidašnjeg života*, Zagreb, Naprijed, 1988).

još jednom vratimo makrosocijalnom kontekstu u kom se ovaj proces odigrava – proces koji je, da ponovimo, našem društvu neobičan što se institucije braka tiče, iako je očigledno da izražava mnogo opštije činjenice o čoveku. Sužavanje i stabilizacija identiteta je funkcionalna u društvu koje, kroz svoje osnovne javne institucije mora da insistira na rigidnom kontrolisanju ponašanja pojedinca. Istovremeno, sužena enklava nuklearne porodice služi kao makrosocijalna bezazlena „zona igre”, u kojoj pojedinac može bezbedno da vežba svoje sklonosti prema izgradnji sveta, a da pritom ne izazove društvene, ekonomske i političke probleme. Pošto mu je zabranjeno da se proširi na područje koje zauzimaju ove glavne institucije, to mu daje dosta prostora da otkrije sebe u svom braku i svojoj porodici, a s obzirom na teškoće ovog poduhvata, na raspolaganju ima razne pomoćne ustanove koje su spremne da mu pomognu (kao što su savetodavne, psihoterapeutske i verske ustanove i organizacije). Možemo da računamo na to da će bračna avantura upiti veći deo energije koja bi inače bila potrošena nepromišljeno. Ideološke teme familizma, romantične ljubavi, seksualnog izražavanja, zrelosti i društvenog prilagođavanja, sa sveprožimajućom psihologističkom antropologijom koja je u osnovi svih njih, funkcionišu u pravcu legitimizovanja ovog poduhvata. Takođe, sužavanje i stabilizovanje osnovnog domena razgovora pojedinca u okviru nuklearne porodice funkcioniše u društvu koje zahteva visok stepen i geografske i društvene pokretljivosti. Mali izdvojeni svet porodice može se s lakoćom odvojiti od jednog miljea i prebaciti u drugi bez značajnog mešanja u središnje procese koji se u njemu odvijaju. Ne treba naglašavati da ne predlažemo da su ove funkcije namerno planirane, niti da ih je osmislila nekakva mitska vladajuća uprava u društvu. Kao sa većinom društvenih pojava, bilo da su makro- ili mikroskopske, ove funkcije su obično nenameravane i neartikulisane. Štaviše, funkcionalnost bi bila oslabljena da je preopširno shvaćena.

Verujemo da prethodno pomenuta teorijska razmatranja služe kako bi nam pružila nove perspektive u pogledu različitih empirijskih činjenica koje proučavaju sociolozi porodice. Kao što smo već više puta naglasili, naša su razmatranja idealno-tipska po nameri. Razmatrali smo brak u normalnom uzrastu u urbanim, srednjeklasnim, zapadnim društvima. Ovde ne možemo da raspravljamo o posebnim problemima poput braka u starijoj dobi ili sklapanja braka više puta tokom života, brakova u preostalim seoskim supkulturama, ili u etničkim manjinskim grupama ili nižim klasama. Međutim, osećamo se sasvim opravdano u ovom ograničenju obima, upravo empirijskim nalazima koji upućuju ka gledištu da se globalni tip braka pojavljuje u središnjim slojevima modernih industrijskih društava.²⁰ Ovaj tip koji se obično naziva nuklearnom porodicom, analiziran je u smislu okretanja od takozvane porodice orijentacije ka takozvanoj porodici prokreacije (kao najznačajnijoj referen-

²⁰ Upor. Renate Mayntz, *Die moderne Familie* (Stuttgart, Enke, 1955); Helmut Schelsky, *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart* (Stuttgart, Enke, 1955); Maximilien Sorre (ed.), *Sociologie comparée de la famille contemporaine* (Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 1955); Ruth Anshen (ed.), *The Family – Its Function and Destiny* (New York, Harper, 1959); Norman Bell and Ezra Vogel, *A Modern Introduction to the Family* (Glencoe, Ill., Free Press, 1960).

ci za pojedinca).²¹ Pored dobro poznatih socioekonomskih razloga za ovu promenu, od kojih je većina ukorenjena u razvoju industrijalizma, želimo da kažemo da se važne makrosocijalne funkcije tiču nomičkih procesa u okviru nuklearne porodice, kako smo je i analizirali. Funkcionalnost nuklearne porodice se mora posmatrati zajedno sa familističkom ideologijom koja je i odražava i jača. Nekoliko posebnih empirijskih tačaka će možda biti dovoljno da se ukaže na primenljivost naše teorij-ske perspektive. Da bismo to uradili, koristićemo odabrane podatke iz Amerike.

Zabeležen je trend sklapanja braka u ranijem uzrastu.²² To je ispravno povezano s takvim faktorima kao što su urbana sloboda, seksualna emancipacija i vrednosti ravnopravnosti. Dodali bismo važan podatak da dete koje raste u ograničenom svetu nuklearne porodice biva obeleženo njom u pogledu vlastitih psiholoških potreba i društvenih očekivanja. Kako treba da živi u širem društvu od kog je nuklearna porodica odvojena, adolescent uskoro oseća potrebu za sopstvenim „malim svetom”, pošto je socijalizovan na takav način da samo ukoliko ima takav svet u koji može da se povuče, moći će uspešno da se nosi sa anonimnim „velikim svetom” s kojim se sukobljava čim iskorači iz svog roditeljskog doma. Drugim rečima, biti „kod kuće” tj. „osećati se kao kod kuće” u društvu znači, *prema definiciji*, konstrukciju jednog podsveta koji je zasnovan na braku. Sam roditeljski dom olakšava takav rani ulazak u brak upravo zato što su njegove kontrole veoma sužene i prepuštaju adolescenta njegovim vlastitim nomičkim sredstvima u ranom uzrastu. Kao što je veoma detaljno proučavano, grupa adolescenata vršnjaka funkcioniše kao prelazni *nomos* između dva porodična sveta u biografiji pojedinca.²³

Takođe je zabeleženo izjednačavanje godina bračnih partnera.²⁴ Ovo se svakako odnosi i na vrednosti ravnopravnosti i istovremeno, na opadanje duplih standarda seksualnog morala. Međutim, isto tako ova činjenica pogoduje zajedničkom poduhvatu izgradnje stvarnosti koji smo analizirali. Jedno od obeležja ovog drugog, kao što smo ukazali, jeste rekonstrukcija dve biografije u smislu kohezivnog i međusobno povezanog zajedničkog sećanja. Ovaj zadatak je značajno lakši ako su partneri približno istih godina. Još jedan empirijski nalaz za koji su naša razmatranja važna

²¹ Upor. Talcott Parsons, *Essays in Sociological Theory* (Glencoe, Ill., Free Press, 1949), str. 233–250 (Autori upućuju na Parsonsov tekst iz 1943: “The Kinship System of the Contemporary United States”, koji je u prerađenom i dopunjenom izdanju njegovih *Ogleda iz sociološke teorije* na str. 177–196. – *prim. red.*)

²² Naravno da ne težimo tome da ove i buduće reference na empirijska istraživanja budu sveobuhvatne. Reference su date kao reprezentativni uzorak mnogo veće zbirke materijala. Upor. Paul Glick, *American Families* (New York, Wiley, 1957), str. 54. Takođe, upor. Id., “The Family Cycle”, *American Sociological Review*, April 1947, 164–174. Takođe, upor. Bureau of the Census, *Statistical Abstracts of the United States*, 1956 i 1958; *Current Population Reports*, Series P-20, No. 96 (Nov. 1959).

²³ Upor. David Riesman, *The Lonely Crowd* (New Haven, Yale University Press, 1953), str. 29–40. (Dejvid Risman, *Usamljena gomila: studija o promeni američkog karaktera*, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2007, str. 12–30); Frederick Elkin, *The Child and Society* (New York, Random House, 1960), *passim*.

²⁴ Upor. reference su date iznad u Belešci 21.

jeste izbor bračnih partnera sličnog socioekonomskog porekla.²⁵ Osim očiglednog praktičnog pritiska u pravcu ograničenja izbora, potonje isto tako omogućava dovoljno sličnosti u biografski akumuliranim zalihama iskustva u cilju olakšavanja opisanog procesa izgradnje stvarnosti. To bi takođe ponudilo dodatno objašnjenje primećene tendencije ka još većem sužavanju ograničenja bračnog izbora, na primer u pogledu verskog okruženja iz kog partner dolazi.²⁶

Danas postoji mnogo podataka o usvajanju i uzajamnom prilagođavanju bračnih uloga.²⁷ Ništa u našim razmatranjima ne umanjuje analizu ovih podataka koju vrše sociolozi zainteresovani pre svega za procese grupne interakcije. Samo bismo da naglasimo da je nešto osnovnije uključeno u ovo preuzimanje uloga – a to je odnos pojedinca prema stvarnosti kao takvoj. Svaka uloga u bračnoj situaciji sa sobom nosi jedan univerzum diskursa, koji je u najširem smislu omogućen kulturnom definicijom, ali se stalno iznova aktuelizuje u tekućem razgovoru između bračnih partnera. Jednostavno rečeno: brak uključuje ne samo zakoraćivanje u nove uloge, već, pored toga i iskorak u novi svet. *Uzajamnost* prilagođavanja može opet biti povezana sa usponom bračnog egalitarizma, koji zahteva uporedive napore od oba partnera.

Najneposrednije povezani s našim razmatranjima jesu podaci koji se odnose na veću stabilnost venčanih u odnosu na nevenčane pojedince.²⁸ Iako se često predstavljaju obmanjujućim psihološkim pojmovima (kao što su veća emotivna stabilnost, veća zrelost i slično), ovi podaci su dovoljno potvrđeni da ih koriste ne samo bračni savetnici, već i osiguravajuća društva prilikom procene rizika. Rekli bismo da naša teorijska perspektiva smešta ove podatke u mnogo jasniji sociološki referentni okvir, koji je takođe oslobođen posebne vrednosne pristrasnosti kojima su psihološki pojmovi ispunjeni. Naravno, sasvim je tačno da su ljudi koji su u braku emocionalno stabilniji (tj. funkcionišu u okviru kontrolisanijeg obima emocionalnog izražavanja), da su zreliji u svojim pogledima (tj. naseljavaju stabilniji i sužen svet koji je usklađen sa očekivanjima društva), i sigurniji u sebe (tj. pošto su objektivizirali stabilnije i fiksiranje samoodređenja).

Stoga su skloniji da budu psihički uravnoteženi (tj. pošto su zapečatili veći deo svoje „teskobe”, i smanjili ambivalenciju, kao i otvorenost prema novim mogućnostima za samoodređenje) i društveno predvidivi (tj. održavaju svoje ponašanje u skladu sa društveno utvrđenim pravilima bezbednosti). Sve ove pojave idu uz sveu-

²⁵ Upor. W. Lloyd Warner and Paul Lunt, *The Social Life of a Modern Community* (New Haven, Yale University Press, 1941), str. 436–440; August Hollingshead, “Cultural Factors in the Selection of Marriage Mates”, *American Sociological Review*, October 1950, 619–627. Takođe, cf. Ernest Burgess i Paul Wallin, “Homogamy in Social Characteristics”, *American Journal of Sociology*, September 1943, 109–124.

²⁶ Upor. Gerhard Lenski, *The Religious Factor* (Garden City, N. Y., Doubleday, 1961), str. 48–50.

²⁷ Upor. Leonard Cottrell, “Roles in Marital Adjustment”, *Publications of the American Sociological Society*, 1933, 27: 107–115; Willard Waller and Reuben Hill, *The Family – A Dynamic Interpretation* (New York, Dryden, 1951), str. 253–271; Morris Zelditch, “Role Differentiation in the Nuclear Family”, in Parsons and Bales, *op. cit.*, str. 307–352. Za opštu raspravu o ulozi interakcije u malim grupama, upor. posebno George Homans, *The Human Group* (New York, Harcourt Brace, 1950).

²⁸ Upor. Waller and Hill, *op. cit.*, str. 253–271, za odlično sumiranje takvih podataka.

kupnu činjenicu o „skrašavanju” – kognitivno, emocionalno, i u smislu samoodređenja. Pričati o ovim pojavama kao pokazateljima „mentalnog zdravlja”, a kamoli kao o „prilagođavanju na stvarnost”, znači previđati presudnu činjenicu da je stvarnost društveno konstruisana i da su psihološki uslovi različitih tipova zasnovani na društvenoj matrici.

Možemo da kažemo veoma prostim jezikom da pojedinac u braku počinje da živi u jednom stabilnijem svetu, a to je činjenica iz koje određene psihološke posledice mogu lako da se izvuku. Dodeliti nekakav viši ontološki status ovim psihološkim posledicama je samim tim simptom zablude ili neshvatanja društvenog procesa koji ih proizvodi. Štaviše, prinuda da se stabilizovani bračni svet legitimizuje, bilo u psihologističkom ili tradicionalno verskom smislu, predstavlja još jedan izraz nesigurnosti i neizvesnosti njegove konstrukcije.²⁹ Ovo nije mesto na kome bismo dalje tragali za ideološkim procesima uključenim u čitavu stvar. Dovoljno je reći da savremena psihologija funkcioniše održavajući ovaj nesigurni svet tako što mu pripisuje status „normalnosti”, kroz legitimizujuću operaciju koja se sve više povezuje sa starijim verskim dodeljivanjem statusa „sakralnosti”. Obe legitimizujuće radnje uspostavljaju svoje sopstvene obrede prelaza, potvrđujući mitove i rituale i individualizovane usluge popravke u kriznim situacijama. To da li pojedinac legitimizuje svoju bračno konstruisanu stvarnost u smislu „mentalnog zdravlja” ili „svetosti braka” danas je uglavnom ostavljeno slobodnom izboru korisnika, ali nam ukazuje na kristalizaciju jednog novog univerzuma diskursa u kome je sve više moguće istovremeno raditi i jedno i drugo.

Na kraju, ovde želimo da ukažemo na empirijske podatke o razvodu.³⁰ Učestalost i zaista sve veća pretežnost razvoda može na prvi pogled da izgleda kao kontraargument za naša teorijska razmatranja. Usuđujemo se da kažemo da je situacija upravo suprotna, kao što podaci i pokazuju. Obično se ljudi u našem društvu ne razvode zato što im brak postane nebitan, već zato što im postane toliko važan da nemaju tolerancije za išta manje od potpuno uspešnog bračnog ugovora koji su sklopili s konkretnim pojedincem. Ovo postaje u potpunosti jasno kada osoba shvati ključnu potrebu za onom vrstom sveta koju samo brak u našem društvu može da proizvede, a to je svet bez kog pojedincu preči anomija u punom smislu reči. Takođe, učestalost razvoda prosto odražava poteškoće i zahtevan karakter čitavog poduhvata. Empirijska činjenica prema kojoj velika većina razvedenih osoba planira da ponovo stupi u brak i dobar deo njih to zaista i uradi, barem u Americi, u potpunosti je u skladu s ovom tvrdnjom.³¹

Svrha ovog članka nije polemičke prirode, niti želimo da zagovaramo nekakve posebne vrednosti u vezi sa brakom. Trudili smo se da razotkrijemo familističku

²⁹ Upor. Dennison Nash and Peter Berger, “The Family, the Child and the Religious Revival in Suburbia”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, jesen 1962, 85–93.

³⁰ Upor. Bureau of the Census, *op. cit.*

³¹ Upor. Talcott Parsons, “Age and Sex in the Social Structure of the United States”, *American Sociological Review*, Decembar 1942, 604–616; Paul Glick, “First Marriages and Remarriages”, *American Sociological Review*, Decembar 1949, 726–734; William Goode, *After Divorce* (Glencoe, Ill., Free Press, 1956), str. 269–285.

ideologiju samo u onoj meri u kojoj ona služi da zamagli sociološko razumevanje ovog fenomena. Naš je cilj pre dvojak. Najpre smo želeli da pokažemo da je moguće razviti sociološku teoriju braka koja se zasniva na jasnim sociološkim pretpostavkama, bez operisanja psihološkim ili psihijatrijskim kategorijama koje imaju sumnjivu vrednost unutar sociološkog referentnog okvira. Verujemo da takva sociološka teorija braka generalno može biti od koristi potpunoj svesti o životu u savremenom društvu, a ne samo sociolozima. Drugo, koristili smo problem braka kao vežbu u sociologiji (sa)znanja, disciplini za koju smatramo da najviše obećava. Do sada je ova disciplina gotovo isključivo bila zainteresovana za makrosociološka pitanja, poput onih koja se bave odnosom između intelektualne istorije i društvenih procesa. Verujemo da je mikrosociološki fokus podjednako važan za ovu disciplinu. Sociologija (sa)znanja ne sme da se bavi samo većim univerzumima značenja koje nam istorija nudi za istraživanje, već i mnogim malim radionicama u kojima živi ljudi neumorno rade na izgradnji i održavanju ovih svetova. Na taj način, sociolog može da pruži značajan doprinos osvetljavanju svakodnevnog sveta u kom svi mi živimo i koji i mi oblikujemo tokom naših biografija.

Sa engleskog jezika prevela: Milica Jeremić

Stručna redakcija: Miloš Jovanović